

Fedinec Csilla

Kárpátalja: örökség és társadalom

Typotex
Budapest, 2022

Lebovics Viktória

VALAHOGY MÁSONK VAGYUNK

Fedinec Csilla *Kárpátalja: örökség és társadalom* című, a Typotex Kiadó Új tudományos zsebkönyvtár, Bölcsész- és társadalomtudomány sorozatában 2022-ben napvilágot látott könyvének olvasása közben az jutott eszembe, hogy el kell mondanom: én is kárpátaljai vagyok. Viszont felnőttkorom legnagyobb részét Budapesten töltöttem. Magyarországon nemegyszer tapasztaltam meg – és hasonló tapasztalatát több Magyarországon élő kárpátaljai barátom is megosztotta velem –, hogy az anyaországban élők úgy vélik: „Ti, kárpátaljaiak, valahogy mások vagytok.” A megjegyzést többnyire pozitív meglátások váltják ki: kitar-
több, törekvőbb, az élethez derűsebben viszonyuló emberekként tartanak számon bennünket. Fedinec Csilla könyve, amelyből kibontakozik Kárpátalja viharos történelme és nagyon sokféle forrásból táplálkozó kultúrája, talán segít megvilágítani, hogy mi minden formálta ilyenné a kárpátaljaiakat. Hiszen ennyire „összetett, nagypolitikai eredetű legendáriuma [és tegyük hozzá: bonyolult történelme – L. V.] egyetlen más határ menti Kárpát-medencei régióknak sincs” (157).

A hét fejezetből álló zsebkönyv – miután tisztázza, hol is helyezkedik el Kárpátalja, és milyen etnikumhoz tartozó népek lakják – betekintést nyújt a kárpátaljai emberek életébe négy egymást követő történelmi korban: a csehszlovák, a magyar, a szovjet és végül a független ukrán fennhatóság alatti időszakban. A kiadványt egy epilógus zárja jegyzetekkel, illetve a jelentős mennyiségű forrás és felhasznált irodalom bemutatásával. A könyv hatalmas tényanyagának megértését segíti az első fejezetet záró, összegző táblázat is, amely korszakonként felsorolja a régió állami hovatartozását, hivatalos nevét, státuszát az adott államalakulaton belül a középkortól napjainkig, valamint azt, hogy a térség közigazgatásában egy-egy időszakban a területi vagy inkább az etnikai elv érvényesült.

Kárpátalján mindig sok nemzetiség élt. A ki- és áttelepítések, az el nem ismerés, a népnév használatával összefüggő manipulációk, az előítéletek, a nyelvhez, illetve a népcsoporthoz való tartozás alapján történő megítélés változatos megnyilvánulásai tarkítják történelmüket. A Magyar Királyság Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéinek legnagyobb területén élő ruszinokat – akik a tatárjárás idején települtek ide – II. Rákóczi Ferenc még a leghűségesebb népének tartotta, a Szovjetunióban pedig már a népnév használatát is betiltották. A Rákóczi-szabadságharc után érkező német telepéseket a II. világháború után telepítette ki a szovjet hatalom, leginkább Közép-Ázsiába. A cseh telepéseket, akik főleg legionisták voltak, a két világháború között az alföldre, vagyis a stratégiai szempontból kiemelt területekre vitték. A zsidók, akik Kárpátalján is folyamatos elnyomásnak és üldöztetésnek voltak kitéve egészen a tragikus vészorszakot követő szovjet időkig, a 18. század közepétől a dualizmus koráig érkeztek a mai Kárpátalja területére nagyobb arányban. A romák kétharmada pedig, akik ma is jelentős etnikai csoportot alkotnak Kárpátalján, magyar anyanyelvű. Sokat elárul a régióban élők nyelvének és nemzeti hovatartozásának megítélése is a legutóbbi évszázad népszámlálásainak tükrében.

Az *Átmenő történelem* című második fejezetben a körösmezei Hucul Köztársaságról, a Ruszka Krajna autonóm területről, valamint a Központi Orosz Nemzeti Tanácsról olvashatunk, mint az 1918 és 1919 közötti hosszú távú következményekkel járó területi szerveződésekről.

A harmadik fejezet, amelynek címe *Csehszlovákiában (1919–1938/1939)*, kitér azokra a jogi keretekre és politikai elképzelésekre, amelyek a saint-germaini békeszerződés és a szövetséges hatalmak Csehszlovákiával történt megállapodásainak aláírását követően alakultak ki, és

ezek a megállapodások az új állam kisebbségvédelmi kötelezettségeit is tartalmazták. Az iskoláról és az egyházzól szóló alfejezet az iskola-rendszer alakulását, a pedagógusok szolgálati esküjét, az általános nyolcéves tankötelezettség bevezetését, az államnyelv kötelező oktatását, a magyar tannyelvű iskolák létesítésének lehetőségeit, az egyház által működtetett iskolák, valamint a Kárpátaljai Református Egyházkerület történetét, a római katolikus és a keleti rítusú görögkatolikus, valamint a pravoszláv egyház helyzetét mutatja be. Ekkor Kárpátalján viszonylagos sajtószabadság volt: nagyjából hetven magyar lap jelent meg hosszabb-rövidebb ideig. A Kárpátalján ma is népszerű író, Ivan Olbracht „1931-ben felállított diagnózisa” máig nem veszített érvényéből: „A harc itt elsősorban a nyelvért, a kultúráért, az országrész nevéért folyik. És a politikai és szociális elemek minden lehetséges fajtája rendezetlenül vegyül el benne” (51). A csehszlovák korszakban vált Beregszász Kárpátalja legmagyarabb városává, társadalmi, kulturális és politikai központtá, ahol 1923-tól 1937-ig minden évben megrendezték a „kárpátaljai magyarság legnagyobb és legjelentősebb társas összejövetelét” (52), az Országos Magyar Bált. A Kárpátalja autonómiája körüli huzavonára jellemző volt, hogy a saint-germaini kisebbségvédelmi szerződésben meghatározott kötelezettségek a Kárpátalja igazgatását lefektető Általános szabályzatba is bekerültek, de mivel az autonómia bevezetésének határidejét nem határozták meg, Beneš hivatkozhatott arra, hogy az autonómia létrehozásának nem elvi, hanem technikai akadályai vannak, hogy azt csak fokozatosan szabad kiépíteni, illetve arra, hogy az autonómia „súlyos pénzügyi kérdést jelent” (59). Több autonómiatervezet is született (például Árky Ákosnak, az Őslakosok Autonóm Pártjának és a Ruszinszközi Magyar Pártszövetség elnökének autonómiatervezete, az Autonóm Földműves Szövetség vagy a Központi Orosz Nemzeti Tanács autonómiatervezete), ám egyik sem ért cél.

A negyedik, *Magyar föld* című fejezet az 1938/1939–1945 közötti korszakot ismerteti. A két világháború között Kárpátalja megőrzésére, illetve visszacsatolására minden magyar kormány törekedett, többek között azért is, mert a magyar történelemben olyan jelentős szerepet játszó helyszíneknek, mint a Vereckei-hágó vagy a munkácsi vár, vissza kellett térniük a „Magyar Szent Korona Testébe”. Az első bécsi döntés értelmében 1523 km² kárpátaljai terület és a régió több mint 170 000 lakosa került vissza Magyarországhoz. Németország kétszer, 1938 végén és 1939 elején is megakadályozta Magyarországot Kárpátalja lerohanásában. Amikor Teleki Pál kormánya mégis úgy döntött, hogy a németek

beleegyezése nélkül is elfoglalja, Berlin végül megadta a beleegyezését. Március közepére a Kárpátalja „birtokbavételére” irányuló magyar katonai akció véget is ért. A kárpátaljai kormányzót ugyanolyan jogokkal ruházták fel, mint a vármegyék főispánjait, azzal a különbséggel, hogy itt „a hivatalos nyelv a magyar és a »magyar-oroszk«” (77) [vagyis a ruszin – L. V.] volt. Ebben az időszakban is végig napirenden volt az autonómia kérdése. Kárpátalja az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács által rendezett Művészeti Heteken keresztül kapcsolódott be a magyarországi kulturális életbe. Ezenkívül a rövid ideig működő, sokak által ruszin akadémiának nevezett Kárpátaljai Tudományos Társaság járult hozzá jelentős mértékben a terület kulturális és tudományos életének felvirágoztatásához.

Az ötödik, *A szovjet haza füstje (1945–1991)* című fejezet is bőven tartalmaz érdekességeket, szomorú és elgondolkodtató tényeket a régió életéből. Így olvashatunk benne a korszak hazugságairól, egy falu kettészakításáról, amely hosszú évtizedeken keresztül keserítette az ott lakók életét, vagy a Zakarpatszka Ukrajna újraegyesítéséről az „ősi hazájával, Ukrajnával” és az „Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékébe kerüléséről” szóló szerződésről. Ezt követte az előző korszak parlamenti képviselőinek kivégzése, az egyik miniszterelnök halálra ítéltése, a másik miniszterelnök moszkvai bebörtönzése, a németek kitelepítése, a magyar felnőtt férfi lakosság kényszermunkára hurcolása, a Romzsa Tódor püspök ellen 1947-ben elkövetett merénylet, a görög-katolikus egyházmegegyezés felszámolása, a római katolikus egyház papjainak száműzése a Gulagra, a templomok uszodává, raktárrá, gyári üzemmé, koncert- vagy tornateremmé alakítása, valamint a malenkij robot, vagyis több százezer ember szibériai kényszermunkára ítéltése. De működtek az államosított iskolák – a magyar tannyelvűek is –, 1945-ben megnyitotta kapuit az ungvári egyetem, és Erdélyi Béla festőművész, aki azt állította magáról, hogy „Én egy olyan francia kultúrájú, német anyanyelvű ukrán vagyok, aki magyarul tud a legjobban” (102), néhány hónapig még egy képzőművészeti főiskolát is vezetett. Később jelentős változást hozott a kárpátaljai életében az 1988-ban bevezetett kishatárforgalom.

Az 1991. augusztus 24-én kikiáltott független Ukrajnában (1991–2020) Kárpátalja lett az egyik legkisebb megye a maga tizenkétezer négyzetkilométeres területével. Az egyik jelentős kérdés az 1991. december 6-án aláírt magyar–ukrán alapszerződés, annak területi klausulája, illetve a magyar kisebbség jogait garantáló cikk értelmezése

volt a magyarok és az ukránok részéről, vagyis lényegét tekintve talán az a kimondatlan kérdés, hogy Magyarország lemond-e Kárpátaljáról. A kisebbségek képviselete a független Ukrajna parlamentjében sohasem volt kiemelten fontos kérdés. A választási törvény, amelyet többször módosítottak, csak 1997-ben és 2011-ben biztosított lehetőséget a nemzeti választási körzet kialakítására, de a Választási Bizottság sohasem teljesítette a magyarok erre irányuló kérését. Érdekes és elmentmondásos a Lenin-szobrok sorsa a régióban, a „kommunizmustalanító” hullám (142), a közterületek névváltoztatásai. A sort a magyar kisebbség jogait radikális módon csorbító és a magyar–ukrán kapcsolatokat feszítő 2017-es oktatási kerettörvény és a 2019-es nyelvtörvény zárja. Kárpátalja autonómiája pedig a független Ukrajnában is csak ígéret maradt.

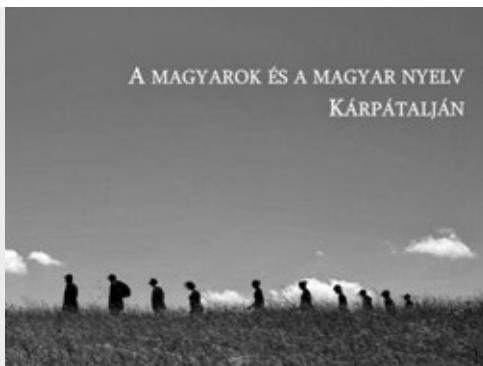
Fedinec Csilla könyvének epilógusában leszögezi, hogy a politikai határok óhatatlanul befolyásolják az egyéni és közösségi identitások szerkezetének alakulását, „Így a (kelet)közép-európai nemzetállami határoknak máig kettős jellege, funkciója van: egyszerre vezetnek konvergenciához és divergenciához” (157). A mindenkori nemzetállami határok, a külső és belső átöröklött törésvonalak „olyan jellemzőkkel ruházzák fel” a kárpátaljai embereket, amelyeket „a kárpátaljaiság fogalmába sűrítve tudunk összefoglalni, amely épp annyira jelenvaló és épp annyira megfogható, mint a Közép-Európa fogalma” (157).

Meggyőződésem, hogy Fedinec Csilla hatalmas, tudományos és publicisztikai, magyar és ukrán nyelvű forrásanyagot (179–199) egyaránt feldolgozó műve arra ösztökéli majd az olvasót, hogy a zsebkönyv ismeretanyagának hatására tudásvágyát további, Kárpátalja és a kárpátaljai emberek életét, történetét és kultúráját bemutató művek olvasásával csillapítsa.

Csernicskó István –
Hires-László Kornélia –
Karmacsi Zoltán – Márku Anita –
Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő

A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján

Termini Egyesület
Törökbálint, 2021

Barabás Blanka

KÖRKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAROKRÓL

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben, a Termini Egyesület gondozásában jelentette meg *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* című kiadványát, mely Kárpátalja önálló közigazgatási és földrajzi egységgé szerveződésének századik évfordulója kapcsán kívánja összegezni mindazokat a nyelvi és társadalmi folyamatokat, amelyek az elmúlt évszázad során a magyar nemzeti kisebbség nyelvének, kultúrájának és identitásának a megőrzését keretezték a térségben. A szerzők, Szilágyi N. Sándor szavai nyomán rávilágítanak a magyar nyelv rendhagyó helyzetére, pontosabban arra a jelenségre, hogy a Kárpát-medencén belül egyszerre nyolc ország területén, eltérő történelmi, politikai és kulturális tényezők mentén változik. Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka és Tóth-Orosz Enikő arra vállalkoznak, hogy a mai Ukrajna területén élő magyar kisebbség nyelvi megmaradásának lehetőségeit és kihívásait tárják fel.

Az előszót követő tíz fejezet középpontjában jellemzően a nyelv különböző területeken való használata áll, de olvashatunk demográfiai, nyelvi jogi és érdekképviselési helyzetet tárgyaló részeket is. A kötet ugyanakkor nem vár el előzetes nyelvészeti jártasságot, hiszen a szöveget szemléletes és könnyen emészthetővé teszik a változásokat bemutató ábrák, az összefoglaló táblázatok, a nyelvészeti és történelmi

szempontból egyaránt releváns térképek, valamint a Kárpátalja nyelvi tájképet megragadó fényképek. Mindezek nem egyszerű kísérői, esetleg hátravetett kiegészítései a szövegnek, hanem szerves részét képezik a kötetnek, így befogadásuk és értelmezésük az átlagosnál több figyelmet kíván az olvasótól.

A kiadvány első fejezete a kárpátaljai magyarok demográfiai helyzetének alakulását tárgyalja. Egyértelműen kijelenthető, hogy számuk és arányuk az elmúlt száz év során csökkent, ami az ez idő alatt bekövetkezett államfordulatokkal hozható összefüggésbe. Az Ukrajna teljes lakosságához képest igen kis létszámú kisebbségi közösséget alkotó (0,3%), a 2001-es népszámláláson magukat magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallók kevés kivétellel egyetlen régióban, Kárpátalján élnek, ahol a lakosság legnépesebb kisebbségi csoportját alkotják (12,1%), ráadásul a kárpátaljai magyarlakta települések jellemzően magyar többségűek. A demográfiai helyzet értékelését nehezíti, hogy az elmúlt két évtizedben nem történt népszámlálás Ukrajnában, viszont a SUMMA 2017 nevet viselő, a kárpátaljai magyarok demográfiai jellemzőinek felmérését célzó projekt eredményeiből kiderül, hogy bár számuk folyamatosan csökken – a megnevezett okok közé sorolhatók például a vegyes házasságok és a 2014-es kelet-ukrajnai fegyveres konfliktust követő emigrációs hullám –, más Kárpát-medencei magyar közösségekhez képest a kárpátaljai magyarok esetében a fogyás üteme kedvezőbbnek tekinthető.

A magyar nyelv oktatásban betöltött szerepét a második fejezet tárgyalja, amelynek szerzője már a passzus legelején kiemeli, hogy az oktatási szinttel fordítottan arányos a magyar nyelven biztosított képzések száma, és ez óhatatlanul ahhoz vezet, hogy Kárpátalján kedvezőbb iskolázottsági mutatókkal rendelkeznek az ukrán nemzetiségűek a magyar kisebbséghez tartozóknál. A 2017-es oktatási törvény pedig tovább ront a helyzeten, hiszen korlátozza az anyanyelvi oktatást, miközben az államnyelven folyó képzés felé tereli az állampolgárokat. A harmadik fejezetből kiderül, hogy a kárpátaljai magyarok felekezeti szempontból is kisebbségben vannak, hisz a többségi lakossággal szemben a nyugati keresztény egyházak hívei.

Az elmúlt száz év államformáival együtt változott a terület nyelveinek státusza is, akárcsak az ezekhez kapcsolódó nyelvpolitikák, amelyeket a negyedik fejezet mutat be részletesen. A magyar nyelv helyzete ráadásul a független Ukrajnában sem állandó, hisz a 2019-es nyelvtörvény radikálisan kedvezőtlen irányú változást hozott nyelvpolitikai

tekintetben. A mai Kárpátalján használatos nyelvek jogi státuszát az elmúlt 150 év viszonylatában összefoglaló táblázatból kiderül, hogy míg 2012 és 2018 között a magyar nyelv regionális hivatalos nyelvnek minősült, addig 2019 óta egy másik fokozattal jellemezhető: a magánéletben megtűrt, míg az állam által kontrollált közegben egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan használható. (A kötet nem tér ki az ukrainai magyar sajtó helyzetére, illetve arra, hogy a nyelvpolitikában bekövetkező változások miként érintették azt.) Miközben nem létezik olyan nemzetközi jogi keret, amely védelmet biztosítana a kisebbségi nyelveknek, Ukrajna a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája ratifikációjával vállalt kötelezettségeit sem teljesíti kielégítő mértékben a magyar nyelvvel szemben, míg például az orosz nyelv vonatkozásában kiemelkedően, 95,7%-os arányban tett eleget vállalásainak.

Az ötödik fejezet a nyelvhasználat és az identitás összefüggéseit tárgyalja. A Kárpátalját is érintő 21. századi népszámlálási adatok és kérdőíves vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy az itt élő magyarok túlnyomó többsége kétnyelvű, azaz még legalább egy nyelvet beszélnek az anyanyelvükön kívül, ugyanakkor ennek a nyelvtudásnak a mértéke igen eltérő. Ez a kétnyelvűség nem feltétlenül választott, hanem adott esetben kényszer szülte állapot, hiszen a kárpátaljai magyarok leginkább a magánélethez kapcsolódó kommunikáció során szólalnak meg anyanyelvükön, míg az állam által kontrollált szférákban az államnyelv használata a kötelező. Szintén ebben a fejezetben kerül sor a Termini Kutatóhálózat tevékenységének ismertetésére; online adatbázisukban a Magyarországon kívül beszélt és írott magyar nyelvváltozatok sajátos szóképzési elemeit gyűjtik és elemzik. Bár a Kárpátalján beszélt magyar nyelvváltozat a nyelvek egymás mellett létezéséből fakadóan természetesen tartalmaz olyan lexikai elemeket, amelyek az ukrán nyelv hatását jelzik, az adatok azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyarok közötti beszélgetések során a kódváltás nem jellemző. Ha ez mégis megtörténik, az rendszerint a beszélők szándékos döntése, ami a kommunikációs szituáció, esetleg a nyelvi játékoságra való törekvés eredménye.

A *Nyelv és gazdaság* címet viselő hatodik fejezetből megtudjuk, hogy a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetét nagyban meghatározza a munkaerőpiacon betöltött szerepük: jellemzően beosztott pozícióban tevékenykednek, vagy munkaképesség szempontjából az inaktív korúak közé sorolódnak; előbbi a szovjet korszak többség–kisebbség hierarchikus politikájának örökségeként is értelmezhető. A nyelv ugyanakkor

a gazdasági hasznosság kérdését is felveti: a kárpátaljai magyarok körében végzett kutatásból kiderül, hogy a következő nemzedék boldogulását elsősorban a magyar nyelv átadásában látják.

A hetedik, a vizuális nyelv választást és a nyelvi tájképet bemutató fejezet annak kiemelésével indít, hogy a nyilvános tér többnyelvűségének hagyománya Kárpátalján egészen a 20. század első feléig vezethető vissza, ennek eredményeképpen pedig a vizuális nyelvhasználat tükrözi az adott település szóbeli nyelv választását, legyen az magyar domináns vagy kétnyelvű. A közigazgatáshoz kapcsolható feliratok kizárólag államnnyelven készülnek, viszont a Beregszászi járásban ezek a táblák kétnyelvűek: az ukrán megnevezés mellett a magyar is megjelenik rajtuk. Hasonló a nyelv választás a helyi önkormányzatok által kihelyezett azon feliratok esetében is, amelyek a magyar lakta településeken kerülnek ki, legyenek azok helységnev- vagy utcanévtáblák. A magyar nyelv használatának aránya az elmúlt évek nyelvészeti kutatásainak tükrében mégis a vallási élethez kapcsolódó színtereken a legmagasabb. A vasúttársasághoz hasonló nagyvállalatok igyekeznek a nemzetközi közönségnek is kedvezni az angol nyelv használatával, illetve ahol magyar utasokra is számítanak, az ő nyelvük is bekerül a tájékoztató feliratok közé. A gazdasági egységek vizuális nyelvhasználatát nagyban meghatározza a megszólítani kívánt ügyfelek köre, valamint a globális trendeknek és piaci viszonyoknak való megfelelésre tett törekvés. Így aztán az ukrán és magyar feliratokat gyakran angol és orosz nyelvűek egészítik ki.

A nyolcadik és kilencedik fejezet a kárpátaljai magyarok érdekképviseleti lehetőségeit, illetve a decentralizáció ezekre gyakorolt hatását ismerteti. Az utóbbi három évtizedben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, az Ukrajnai Magyar Demokratikus Szövetség, valamint a szakmai alapon szerveződő civil szervezetek érdekképviseleti tevékenységeik révén hozzájárultak Ukrajna demokratizálódásához, illetve az ország politikai stabilitásához. 2019-ig öt parlamenti ciklusban is képviseltette magát a magyar kisebbség az ukrán országgházban, míg a kárpátaljai regionális és helyi önkormányzatokban folyamatosan jelen van a magyar érdekképviselet. A 2020-ban lezárult decentralizációs folyamat hosszú távú következményeiről korai lenne számot vetni a kötetben, viszont minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy mindez hátrányosan érinti a kárpátaljai magyarságot és annak érdekképviseleti lehetőségeit, hisz a korábbiakhoz képest több közigazgatási egységre tagolja a magyar nyelvterületet, és ukrán többségű településekhez csatolja ezeket.

A kiadvány összegzésében a szerzők kiemelik, hogy az elmúlt száz év társadalmi, politikai és gazdasági változásai között is sikerült megőrizni a magyar nyelv magas presztízsét Kárpátalján, ami optimizmusra ad okot a magyar nyelv és a magyarság megmaradását és boldogulását illetően. A kötet megjelenését követő évben Oroszország megtámadta Ukrajnát, az újabb fegyveres konfliktus pedig a kárpátaljai magyarok életét is gyökeresen megváltoztatta, mégis a jelen kiadvány ismeretében megállapítható, hogy az ezzel járó változások és kihívások sem bizonytalaníthatják el a magyar nyelv és magyarság jelenlétét Kárpátalján. Az elmúlt év eseményei különösen aktuálissá teszik a kiadványt a szélesebb olvasóközönség számára is, hisz *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* betekintést nyújt az Ukrajna nyelvpolitikájából fakadó hierarchikus viszonyokba, illetve az ország területén élő magyar kisebbség helyzetébe.

(Összeállította, a szöveget gondozta,
a jegyzeteket és az utószót írta) Dupka György

**„A felnégyelt Haza...”
100 év versei Trianontól napjainkig,
1920–2020. Kárpátaljai költők
antológiája**

Intermix
Ungvár–Budapest, 2021

Zsávolya Zoltán

BŐVEN ELÉG APPARÁTUS

Ritkán találkozni ilyen gondosan kialakított gyűjteménnyel. Bevezető, előszó (*Előszó helyett*), törzsanyag, utószó, szerzői életrajzok, részletes áttekintésű tartalomjegyzék. Igen gazdag belbecs, ám ha nem is a külcsín esetlegesen eltúlzott ambíciójára helyeződik itt valamiféle hangsúly (mert ilyesmi természetesen nem merül fel az ízléses borító

esetén, mely a szerkesztő-összeállító fiának műszaki tervét dicséri), azért a kiadvány „környülállásai”, technikai meghatározói legalább annyira érdekesek és értelmezésre kínálkozóak, mint a benne megjelenő szövegek. A verbális anyag csakúgy, mint a közreadó közösség, a válogató instancia kitermelődése, megszemélyesülése. Utóbbi (történelem)-szemlélete, (művészet)felfogása, ami nem utolsósorban a törzsanyag rendkívüli tagoltságában mutatkozik meg korszakok, műfajok, egyének szempontjából. (Mindjárt az elején névsorban állnak a kötetben szerepeltetett alkotók.) Ennyire cizelláltan részletező felépítés láttán az olvasó késztetést érez az antológiánál érvényesülő aprólékosság valamiféle önkéntelen kontrolljára. Akár arra, hogy a befogadást már a címezésben: címben és alcím(ek)ben foglalt megállapítások „ellenőrzésével” megkezdje.

Ennek jegyében pergetheti át magán a tudást, az érzetet, miszerint az I. világháborút Magyarország számára a versailles-i Kis-Trianon-kastélyban jelentős területcsonkolással lezáró békeszerződéstől a jelenig nagyságrendileg egy évszázad (102,5 esztendő) telt el, és ebből éppen jó százegy forgott le, amikor az általa most vizsgált kiadvány napvilágot látott. A számszerűen pontos, tól-ig-os periódusjelzésre nyilvánvalóan annak vége felől vagy miatt van csak szükség, hiszen alighanem minden, de legalábbis minden kisebbségbe szorult magyar tudja, mikor volt „Trianon”.

Az mármost, hogy e „költői antológia” nettó lírai, illetve *lírikusi versgyűjtemény* lenne egyszersmind – ámbátor nagyrészt mégis az –, a szerkesztés irányából sem állítatik. Léven a második világgégés végén szovjet hadifogságba került, kényszermunkára hurcolt emberek (szimplán) kulturális dokumentumnak tekinthető, rövid sorokba, strófkákba tördelt, időnként rímes-ritmizált iratai is helyet kaptak az összeállításban. (Mely tény, persze, a többnyire esztétikai tulajdonságokkal szintén bíró textusok alapvető *kulturális jellegét* sem billenti meg.)

Mindössze tehát a négy darabra szakított haza képe, vagyis a kezdésként kiemelt idézet számítása látszik kissé problémásnak az amolyan ellenőrző olvasat számára. Vári Fábián László a csaknem Trianon-küszöbön élő nagy nemzeti költő utolsó idejét stilizáltan, első személyben megidéző munkája tartalmazza a kifejezést: „Sorsomhoz szabott síri ágy / A felnégyelt Haza, / Testemnek tüzét csillapítsd, / Tisza és Duna” (*Ady alkonya*, 162). A gesztus korántsem egyedi, hiszen Füzesi Magda bevezetője is nyilvánvalóan kapcsolódik Vári Fábián egy konkrét itteni verséhez (*Palackba zárt üzenetek*, 7–8). A négyelő kifejezés matematikai

értéke azonban feltétlenül kérdéses. Szlovenszkós és nem ruszinszkós változatában véve a trianoni szindrómát – vagyis Kárpátalját a felvidéki magyarsággal együtt 1938-ig Csehszlovákiához csapódónak tudva államilag –, még mindig bajosan jön ki a négyes osztat, és csakis úgy, ha a szemlélet mindössze a Románia által megcsípett Erdélyt és a Szerb–Horvát–Szlovén, majd 1929-től a Jugoszláv Királyság kebelébe került egykori területrészekre élő honjainkat veszi még tekintetbe a megmaradó anyaország tömbje mellett, Burgenlandét (külön) nem. Illyés Gyula közismert, háború utáni „ötágú síp” metaforája sem volt tekintettel a történelmi haza kicsi és lélekszámban sem jelentős nyugati sávjára, ellenben az Európa boldogabb széleire vagy egyenesen a tengerentúlra került emigrációkat és magát az anyaországot külön-külön kalkulálva hozta ki a maga numerusát. Szovjet-Ukrajna magyarjait nem vette figyelembe, alkalmasint a beneši ostor végén csattintotta őket is, ahogyan azt a nekünk kellemetlen helyzet kezdetétől megszokhatta kortársként. Ebből, ennek kompenzálásából származhat, hogy amikor Balla D. Károly kárpátaljai kulturális folyóiratot működtetett az ezredfordulón, *Hatodik Síp* cím alatt tette ezt. Mintegy s szükségképp tovább számolva, különböztetve eggyel, a számára és még sokak számára talán bosszantó nagyvonalúság vagy elnagyoltság korrigálására törekedve. Ám annál jobban elmélázhatunk a kötet címbe emelt végeredmény matematikai értékén: ugyan hová és vajon pontosan milyen részekre „négyelődik” az a bizonyos haza jelen könyv szerint? Akárhányad része is ugyanakkor Kárpátalja a történelmi Magyarország szétvágott tortájának, nem a trianoni darabolás egésze, hanem annak csupán egyik szelete tartozhat igazából az égisze alá. „A felnagyított Haza...” képe tehát olyasvalami összesített, a szükségesnél tágasabb gondolkörébe von, aminek itt csak egy parciális elemével volna igazából dolgunk. Csak nem a téma, a jelenségkör virtualizálásáról van szó?

Az országcsonkolás ellentéte, az időleges visszaforrasztások kezdetének éve – 1938 – a kötet anyagbeosztása szempontjából határozottan érzékelhető cezúra (a számos könyvtagoló cezúra egyike), hiszen *Költők, versek a Magyarországhoz visszatért Kárpátalján (1938–1944)* megjelöléssel határozottan kirajzolódó, lényegi alfejezet található a kiadványban. Mint ahogyan a *Költők, versek a szovjet időszakban (1944–1991)* vagy a *Költők, versek Ukrajnában (1991–2020)* cím alatt is. Legfeljebb utóbbi két fejezet – melyekkel azonban korántsem merül ki a versantológia szövegállománya, vizsgálódási, körbenézési tereuma – még tovább tagolódik. Utóbbi, alegységi osztatok, meglehet, kissé esetlegesebben

megállapított határvonalúnak tűnnek fel a nagy, a történelmi nehézkedéssel kijelölődő periódusokhoz képest, amelyekbe betagozódnak, ám éppen az így lelepleződő vagy éppenséggel csak generikusan megmutatózó egyéni-egyedi látásmód is a konstitúció lényegi tartozéka. Csupán az impresszumban (borítón vagy címlapon tehát nem) olvasható, ám korántsem mellékes tény, információ ugyanis a kiadvánnyal kapcsolatosan, hogy azt „[ö]sszeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta: Dupka György.”

Dupka 1952-ben Tiszabökényben született költő, író, (irodalom)-történész, könyvkiadó és kiadói szerkesztő. Nem mellesleg a kárpátaljai magyar irodalom – jelek szerinti – mindenese, aki a válogatás-összeállítás mellett nemcsak a zárótanulmányt jegyzi, nem pusztán a szerzők személyi bio- és bibliográfiáját készítette el alaposan, hanem már az utóbbi jegyzetek forrásául szolgáló előmunkálatok legnagyobb része is az ő nevéhez fűződik. Főként *A kárpátaljai magyar művelődési élet jeles személyiségei* című kiadványra gondolhatunk, amelyet 2018-ban adott közre, de évtizedes léptékű művelődéstörténeti munkásságának számos más dolgozata is aranyfedezetként áll a mostani vállalkozás mögött, mind részleteiben, mind egészében. S ha a 2000-es években szinte úgy lehetett érezni, Kárpátalját alapjában vagy szubjektív-„kizárólagosan” az inkább balliberális-posztmodern beállítottságú Balla D. Károly juttatja el irodalmilag Budapestre, illetve az anyaország irodalmi színtereire, úgy mára Dupka György tűnik kikerülhetetlen *elosztónak*, értékelőnek, közvetítőnek, mentornak, intézményi személyiségnek, (egy)személyes emberi intézménynek ezen a beáramlási vonalon. Aki Balla D. Károlyt ugyan jelentőségének megfelelni látszóan, bősséggel emlegeti mondott kísérőtanulmányában (az utószó konkrét témamegadása: *Magyar irodalmi élet Kárpátalján a Trianontól napjainkig*), primer anyaggal szerepeltetni azonban nem tudja, mivel Balla alighanem koncepcionális alapokon kívánt kimaradni a kötetből. Amint nem engedhette közlésre édesapja, a mostanára már elhunyt Balla László költeményeit sem.

Balla László 1951–1989 között pártalapon, ezen belül a leghosszabb ideig brezsnyevista bekötöttséggel irányította, határozta meg a kárpátaljai magyar irodalmat, illetve annak intézményeit, megkerülésével négy évtizeden át nem lehetett érvényesülni, s nehezen kötethez jutni vagy akár csak megjelenni is ebben a kisebbségi literatúrában. S bár tetteit, nem mindenben üdvös szerepvállalását utóbb, a rendszerváltozást követően életrajzi ihletésű kulcsregények sorában „gyóna meg”

az idősebbik Balla, viselkedése súlyos mementót kell jelentsen a méretben kisebb kulturális univerzumok számára. 1944-ben kétszázezernyi magyar került Kárpátaljával a Szovjetunióhoz, ez a létszám Ukrajnában ma – a termékenységi ráta Kelet-Európában még erősebb évtizedei, majd a felnyíló határok népességszámot elvándorlással csökkentő hatása következtében – már csak bő százezer. Ha mármost egy ekkora közösségben jut valaki összehasonlíthatatlanul kivételes irodalmi-kulturális irányítói funkciókhoz, nem árt, ha kellő érzékenységgel bír az irányzatos különbségek kellő finomságú észlelése, érvényesítése terén. Mindazonáltal a jelen kötettel éppen a 296. darabjához érkező Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozata (sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György) legalábbis törekszik a szekértáboros tájékozódás kiemelésére. Ami igaz a mostani antológiára is. Noha az – persze, hol itt az igazi ellentét? – vállaltan és elkerülhetetlenül „szubjektív válogatás”, miként azt Füzesi Magda sem mulasztja el hangsúlyozni a bevezetőben.

Nyilván ezen, már többször említett szubjektivitás és az azt birtokló konkrét szubjektum döntése révén válik lehetségessé, hogy a kiadvány jól kivehetően elkülönült részegysége legyen mintát a 2002-től megjelent, indulásakor elvileg-általánosságban esztétikailag „népfrontos”, ám végül a nemzeti(bb) alkotói csoportosulás kezén megrögzült *Együtt* folyóirat évfolyamaiban közreadott költészeti termésből, vagy hogy a Szovjetunió szétesése után önállósuló Ukrajnában a kulturális ott-honosságot az *ott honos* vagy onnan elszármazó magyar lírikusokkal hangsúlyosan a tudatban, a szemléletben kerestesse az összeállító a közvetlen politikai-állami kereteken túl (ld. a „*Mert a hazá te magad vagy...*” című alfejezetet, amely az 1991–2002 közötti évekből kínál verseket). De ugyanezen egyéniség döntése az is, hogy a művészi karakterüket tekintve alapvetően irodalmon kívüli légerversek szintén jól kirajzolódó vonulatot alkothatnak itt az 1944–1965 közti évekből, vagy hogy az *Előszó helyett* című, két Juhász Gyula-verset tartalmazó felvezető könyvegység az általános országvesztés tárgyalási szintjére viheti el (*Trianon* [9–11]), majd rögtön regionálisan konkretizálhatja a vonatkozó diskurzust (*Verecke táján* [11]), mielőtt még a könyv tényleges, saját beszéde – már kifejezetten kárpátaljai viszonylatban – elkezdődne.

A szegedi illetőségű Juhász Gyula szerepeltetése máris megmutatja, hogy a(z el)származási gyökerezettség mellett Dupka meglehetősen nagyvonalúsággal is tudja kezelni a kárpátaljaiságot. A kötődés nem feltétlenül, főleg pedig nem kizárólagosan születési, az is elég (lehet),

ha „csak” jelentősen kapcsolatba került az alkotó a térséggel. Az pedig végképp nem feltétel, hogy alapvetően „ez irdatlan / hegyek közé szorult katlan” (Kovács Vilmos, 139) területén töltse el az életét az érintettségbe kerülő, vonatkozásba hozott költő. Juhász „Kárpátalján megfordult” (353) ember, Mécs László viszont az 1920-as évek elején plébános Ungváron, míg a somogyi eredetű Takáts Gyulát és a felvidéki hátterű Győry Dezsőt a világháborús „magyar idő” vetette átmenetileg a tájra. Az antológia ismertebb és nem pusztán innen megismerhető nevei közül az utóbbi kettő a vidékhez jellemzően kapcsolódó költői gesztussal képviselteti magát a könyvben. Takáts lírai hőse a köz- és magánéleti, Petőfi-féle kettős *wish* topográfiai konkretizálását kárpátaljai helyszínek felhasználásával elvégezve nyilatkozik oda, miszerint „[h]azát, szerelmet ott tanultam én / Ungvár és Munkács várának tővén” (54), Győry-nél ellenben mindjárt címbe emelődnek a jelentőségteljes helynevek (*A bulcsúí fejfák között; Munkácsi március*). Mécs egészében kissé édeskés lírájából inkább csak itteni éveinek néhány versdarabját tudja felmutatni a szerkesztő, ámbar az „[u]ndorít a lápos róna” kitétel spirituális allegóriája mögött – amellyel a „[s]zent magas” (19) feszül szembe –, akár a folyóvíz öntözte beregi síkság földrajzi képei is meghúzódhatnak alkotástechnikailag.

„*A félnégyelt Haza...*” című versantológia kirajzolta kép alapján a kárpátaljai magyar irodalom kezdetei annak szlovenszkoí korszakában gyakran a magyarlakta vidékek más, a 20. század harmadik évtizedétől szintúgy a kisebbségiségbe váltó régióiból érkező és/vagy oda kanyarodó és/vagy Budapesten, netán a világ távolabbi tájain végződő és/vagy az irodalomtörténeten túlságosan erős nyomot nem hagyó szerzői életutak teljesítményeiben manifesztálódnak. Ritka közöttük még az olyan is, mint a Reichard Piroskáé, aki Beregszászban jött világra, írt a városról, egyszersmind a *Nyugat* szerzőjeként a 20. század első felének számontartottabb női írói közé sorolható. („Namény utcában, Beregszászon, / áll-e még az én szülőházam? / falán fut még vadszöllő-inda? / udvarában leng még a hinta” [36].)

Költők, versek. Ilyen sorrendű kitétel találni – mint nem egyet idéztünk is már – az antológia valamennyi (rész)fejezetének címében. Ez viszonylag nagyszámú alkotót és együttesen sok, de egyénenként gyakran mégis igen csekély mennyiségű lírai munkát jelent közelebb-ről. Ami főleg a 20. század utolsó harmadának, a 21. első évtizedeinek vonatkozásában feltűnő, mely időszak(ok) bemutatása egyébként gyakran ismét meg neveket, személyeket mint az egymásra sorjázó külön-

féle (al)periódusok alkotóit. (Hogy /al/periódusból, /rész/fejezetből indokoltan van-e ennyi, kérdéses; magunk például az önálló Ukrajna megalakulását nem látjuk akkora jelentőségűnek a kárpátaljai magyarság szempontjából, mint azt a keretváltozást, amelyet a Szovjetunióhoz kerülés jelentett egykor a megye lakóinak, ha csak nem az 1991-gyel meginduló kapitalizálódás miatt.) A rengeteg szűrőpróbaszerű szerző-felmutatás leginkább és többnyire csak afféle költészeti-verselői *Yellow Pages* kialakításának lehetőségét adja meg, hisz nem kevesen mindössze egy-két szöveggel szerepelnek, s így akként is érezhető: Dupka György kegyéből. Valamennyire bővebb merítés pedig szinte kizárólag olyanok esetében valósul meg, akik máshonnan már amúgy is ismerhetők. A tényleges művészi megmérettetéshez az önálló/aktív olvasáskeretek között nem elegendő számú írással felvettek „felfedezése” nem igazán lehetséges *innen*, az egyébként is komoly lehetőségeket birtoklók kiemelését pedig a kísérőtanulmány vonatkozó értékelései még tovább nyomtatékosítják (a szépirodalmi részen is valamivel számosabban szereplő verseik mellett). Igaz ugyan, hogy némelyek jelentőségén még az sem rezdíthet, ha mindössze a lokális kolorit érzékeltetésére használja őket egy-egy szöveggel a szerkesztő (Lator László, *Határon*; Szepesi Attila, *Gulácsy Lajos: Munkácsi zsidó*). A jelenlegi érett középnemzedék vagy a mostani idősebbek soraiból kerülnek ki az antológia szereplésmentességű nyertesei, az összeállító gesztusa ezeken a pontokon egybeesni látszik az értékelhetőség „objektívabb”, poétikai megalapozhatóságával csakúgy, mint ahogyan a kultúrintézmények felől érkező formális megerősítéssel is: az elmúlt évtizedek komoly anyaországi művészeti kitüntetettjeiről van ezekben az esetekben szó. Végül az Együtt folyóirat „költészetéből” válogatott egyéni verscsokrok mennyiségileg mint ha nivellálódnának, elegyengetődnének, függetlenül attól, korosabb egyéniség-e a szerzőjük, vagy éppenséggel „ifjú titán”. Dupka György bizonyosan jól tudja, hogy a kárpát-ukrajnai magyar irodalom és azzal együtt az ő szellemi sorsa, majd hagyatéka a kísérletező hajlamú és szenvedélyű fiatalok jövőbeli aktivitásához van kötve.

Elbe Hajnalka

Kárpátaljai magyar gyermekirodalom

Intermix
Ungvár–Budapest, 2021

Harmath Artemisz

HIÁNYPÓTLÓ, ÁTFOGÓ, HULLÁMZÓ

Az első olyan tanulmány látott napvilágot kötet formájában Elbe Hajnalka tollából, amely a magyar nyelvű, kisebbségi gyerekirodalmak közül kizárólag a kárpátaljai tárgyalja átfogóan és több szempontból. Ez a döntés mindenképpen a még mindig nagyon hiányzó és szükséges gyerekirodalmi alap kutatásokhoz sorolja a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatban, az Intermix Kiadó gondozásában megjelent munkát.

Elsőként azt a bátor döntést kell üdvözölni, melyet a szerző kellőképpen argumentál intézménytörténeti összefüggésben az *Előszó* és *A Kárpátaljai magyar gyermekirodalom* című fejezetekben, jelesül, hogy ritka módon Kárpátalja földrajzi nevével differenciálja a magyar gyerekirodalom kutatási területét.

Mint az első négy fejezetből kitűnik, Kárpátalja az ott élő alkotókat, irodalmi szerzőket földrajzilag és ennek következtében társadalom- és politikatörténetileg, valamint intézménytörténetileg is meghatározó tájegység. Ami nem változott a régióban a hosszú évszázadok alatt, az éppen a geográfia, míg az utóbbi tényezők történelmi okokból folyamatosan módosultak, és pedig másképpen, mint az anyaországban. A kezdő fejezetek szépen kidomborítják, hogy a közel százévnnyi kisebbségi lét hogyan teremtett sajátos feszültséget a kárpátaljai magyar kultúrában. Egyrészt „[m]ivel ennyi évszázadon át Magyarország szerves részét alkotta, így kulturálisan a magyar örökséget hordozza magában

a legerősebben: önálló irodalomról nem lehet beszélni ebben az esetben” (19). Másrészt viszont éppen a kisebbségi lét, az elnyomó ország szabta szellemi körülmények sajátosságai: a magyar identitás felvállalása közelíti egymáshoz a határon túli irodalmakat. Ezek között azonban szintén „nem lehet egyenlőségjelet tenni” mivel „saját történelmük, saját jellegzetességeik vannak, és eltérő országokhoz tartoznak” (23).

Elbe Hajnalka tehát a kárpátaljai gyerekirodalmat – hangsúlyosan az első öt fejezetben – elsősorban identitáskérdésként tárgyalja. Szemléletmódját a magyar és a kárpátaljai magyar irodalom és gyerekirodalom összehasonlításának tekintetében irodalomtörténeti (*A magyar gyermekirodalom, Gyermekirodalmi antológiák Kárpátalján* című fejezetek), intézménytörténeti (*A kárpátaljai magyar gyermekirodalom, Gyermekirodalom a kárpátaljai tankönyvekben, Gyermeklapok Kárpátalján*) és recepciótörténeti tények (elsősorban a *Gyermeklapok Kárpátalján* című fejezetben) összekapcsolása határozza meg, indoklása kissé elnagyolt, de jól követhető, takarékos és olvasmányos. A szerző által felállított összefüggésrendszer magában foglalja a gyerekirodalom mint a nyelv elsajátítása médiumának szemléletét, ami a gyerekirodalom szocializációs szerepét domborítja ki.

A magyar nyelv elsajátításának, „az anyanyelv fejlesztésének” (7) funkciója, tehát a szocializációs cél Elbe szempontrendszerében az anyanyelv megszerettetésével egészül ki. Az anyanyelv elsajátításának és megkedveltetésének akkulturalizációs szerepét a dolgozatíró a kárpátaljai magyarság identitásképzésének részeként határozza meg, és a tematikai érdeklődés mellett – amely elsősorban a „gyerekszerű” és a „földrajzi-természeti” témákat jelenti – következetesen érvényesíti is a tanulmányában. A szerző – Komáromi Gabriellával szólva – megállapítja, hogy „[a]z olvasással egy időben zajlik az anyanyelv elsajátításának folyamata, ráadásul a gyermekek nemzeti identitástudata is fejlődik, formálja a magyarságról alkotott képüket” (28). A kötet címadó fejezete ekképpen a szocializációs funkció mellett megerősíti a gyermekirodalom kulturális szocializációt segítő szerepének a fontosságát.

A *Kárpátaljai magyar gyermekirodalom* első öt fejezete tehát olyan összefüggésrendszert mozgat, amely a történeti és mediális szempontokat ötvöző újabb megközelítésmódokhoz – köztük a cultural studies-hoz sorolja a munkát. Éppen ezért különös, hogy a bátor indítás után egy szűkítő besoroláshoz – Komáromi Gabriella műfaji kategorizálásához – fordul a szerző, kiegészítve azt Tarbay Ede két évtizedes általánosító meghatározásával, mely szerint a gyerekirodalom „a gyermekek szá-

mára is alkotott szépirodalmi művek összegzése” (10). A szakirodalmi hivatkozás után Elbe saját, komplex kultúrtörténeti kifejtése következik, majd a kárpátaljai szerzőket felvonultató, immár a kötet címekre, a tematikára és a nyelvelsajátítást szolgáló nyelvi elemek és szempontok egy redukált csoportjára szorítókozó pályaképek kerülnek sorra.

A kötet címében szereplő „gyermekirodalom” előrevetíti a kötet irodalomelméleti hullámmását. A gyermekirodalom kifejezés – így, „m”-mel – inkább lineáris irodalomtörténeti szemléletet és műfaji kategorizálást asszociál, amely a húsz évvel ezelőtti gyerekirodalommal kapcsolatos munkákra, elsősorban Komáromi Gabriella *Gyermekirodalom* című „tankönyvére”¹ volt jellemző. A szerző erre a kötetre hivatkozik a legtöbbször, és a gyerekirodalom fogalmának, tehát műve tulajdonképpeni tárgyának a meghatározását is egy az egyben Komáromi Gabriellától veszi át. Legkésőbb a 2020-as évektől fogva már „gyerekirodalomként” beszélünk a tudományterület tárgyról, jelezve a szemléletváltást az intézménytörténet, a medialitáselméletek és a recepciótörténet által inspirált szintetizáló cultural studies irányába. A tanulmányíró nem vesz tudomást Kiss Judit *Bevezetés a gyermekirodalomba* című 2008-as munkájáról,² amely a gyerekről alkotott képünk társadalmi változásait vázolja, illetve beemeli a gyerekirodalom-kutatásba a játékelméletek tanulságait (kitérve a fantázia szerepére). Pedig ezen szemléletváltások irodalomtörténeti rálátásunkat meghatározó felteteleknek bizonyultak.

Kiss irodalomelméleti szempontból éles határt húz a tartalom javára döntő didaktizmus és a képzelet szellemformáló erejére építő gyerekirodalmi szövegek között. Elbe Hajnalka munkájának egésze megkezdődik a szövegek ilyenén csoportosítását, ezzel együtt az esztétikai minőség vizsgálatát az egyes művek kapcsán. A gyermekszemlélet társadalmi változásáról és a játékoság megjelenéséről ugyan egyetlen mondat erejéig említést tesz a szerző, ám nem a játékelméleti vagy meghatározó irodalomelméleti forrásokra, hanem Hájas Csilla gyerekirodalmi témájú tanulmányára³ hivatkozva. Szembetűnő, hogy a megváltozott gyerekirodalom-szemléletet a tanulmányíró sem a vizsgált kötetek, sem az említett szövegek szintjén nem mutatja be. A tanulmánykötetből hiányoznak a primer textusok, a tanulmányíró sem sorokat, sem versszakokat

1 KOMÁROMI Gabriella, *Gyermekirodalom*, Helikon, Budapest, 1999.

2 KISS Judit, *Bevezetés a gyermekirodalomba*, Ábel, Kolozsvár, 2008.

3 HÁJAS Csilla, *A kárpátaljai magyar gyermekirodalom vázlatos története a XX. század második felétől napjainkig*, Acta Academiae Beregsasiensis 2013/1., 245–252.

nem idéz. Tehát bár tud az irodalomelméleti fejleményekről, hiszen idézi például a szcénát jelentősen befolyásoló *Mesebeszéd*⁴ című kötet egy tanulmányát, valamint elméleti alapozásában komplex kultúrtörténeti vizsgálódást végez, a „gyermekszerű témák” gyermekszerűségének igazolására mindössze a műcímek felsorolásával és néhány mondatos tartalmi bemutatással szolgál. Például így: „Szalai Borbála verseinek nyelvezete könnyen megérthető a kisgyermek számára, még a nem kárpátaljaiak számára is” (62); „A történeteket olvasó gyerekek, fiatalok könnyen beleélhetik magukat a cselekményekbe (sic!): talán inkább a modernebb gyermekközpontú mesék tudják őket megszólítani” (73); „A kötet címadó *Rongybaba* című mű egyes szám első személyben, gyermeki nézőpontból íródott” (93).

A „gyermeki nézőpont” a tanulmányíró leggyakrabban használt terminus technicus, ám kifejtését, árnyalását, az egyes műveket illető jelentésmódosulásainak taglalását mellőzi. Csupán kijelentésekre szorítkozik, argumentáció nélkül: „Hangulatfestő, hangutánzó versek is akadnak – többek között a *Cinegedal*” (93); „Míg Király Benedek Lőrinc előbbi kötetei inkább kisgyermekeknek íródtak, addig az utóbbi kettőt a nagyobbak, vagy akár tinédzserek is olvashatják” (73) – állítja a szerző, de azt nem tudjuk meg, miért.

A tanulmányfüzet második nagyobb egységében tizennégy kárpátaljai szerző – Osvát Erzsébet, Balla László, Kovács Vilmos, Szalai Borbála, Király Benedek Lőrinc, Kecskés Béla, Füzesi Magda, Berniczky Éva, Weinrauch Katalin, Kincses István, Nádasi Klára, Olasz Tímea, Turák Angéla és Kurmai-Ráti Szilvia – gyerekirodalmi munkásságát tizennégy fejezetben taglalja Elbe Hajnalka. Ezekben a részekben kizárólag tematikusan és pusztán a nyelvelsajátítás szempontjából (az érthető–nehezen érthető, kisebbeknek való–nagyobbaknak való, fiúknak–lányoknak szóló, illetve a hangzóság–tartalom dichotómiáival), néhány igen leegyszerűsítő, illetve problémás nyelvészeti-irodalomelméleti fogalom segítségével (megszemélyesítés, valós–fiktív dichotómiája) írja körül az elemzett pályaképeket, így a tanulmány terjedelmesebb fele önisméltóvá és emiatt érdektelenné válik. Az egyes gyerekirodalmi szerzők neve alatt a Ki kicsoda? jellegű lexikonok szócikkeinek megfelelő, ám az írásmódot, a poétikát még stilisztikai szempontból sem (vagy legfeljebb alig) érintő, az esztétikai minőség megragadásától

4 HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikolett (szerk.), *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, Fiala Írók Szövetsége, Budapest, 2017.

elzárkózó tematikus lajstrom található. Például: „Ebben a kötetben is megjelennek az évszakok, illetve a természet, főként az esőről találhatunk sok verset” (62). Így a kárpátaljai gyerekirodalom iránt érdeklődők éppenséggel nem kapnak képet arról, hogy milyen minőségű szerzők milyen nyelvi-retorikai teljesítményeket produkáltak a térségben. Véleményem szerint fontos lenne folytatni az átfogó szemléletű kutatást, kiegészítve az egyes szépírói munkák, kötetek és művek nyelvi-stilisztikai vizsgálatával. Így teljesülhetne a kötet elején implicit megfogalmazott vágy, hogy a magyar olvasóközönség is értesüljön arról, hogy irodalomesztétikai értelemben mennyiben értékörző vagy éppen újító műveket alkottak a gyerekirodalom képviselői Kárpátalján.

Bartha Gusztáv

Kiút

Intermix
Ungvár–Budapest, 2022

Kovács Eleonóra

NŐVÉREK

Bartha Gusztáv *Kiút* című kisregényének elbeszélője, Emma Karlovna sértődött, kirekesztett, magára hagyott, önmagát gyűlölő, rokonait bíráló ember. A legsúlyosabb ezek közül a saját maga iránt táplált gyűlölet és megvetés: ha valaki könnyörtelen önmagához, nem lesz könnyөрületes a körülötte lévő, esetleg munkaköréből adódóan rábízott emberekhez. Írásom középpontjába a lelkiismeret-furdalással és rémálmokkal küszködő Emma nővér életútja és családtagjaihoz fűződő

viszonya kerül. Ebből megtudhatjuk, honnan ered a főhős kirekesztett, magára hagyott életérzése.

Bartha Gusztáv *Kiút* című kötete 2022-ben jelent meg az Intermix Kiadó gondozásában, Marcsák Gergely szerkesztésében. A kiadvány az említett kisregényen kívül a *Csillagidő* című novellaciklust is tartalmazza. Utóbbi szövegeit (a *Körkörös* kivételével) a mulandóság és az elmúlás motívumai kapcsolják össze. Az idős Pista demens beteg (*Csillagidő*), Anti apó történetéből megtudjuk, mi lett volna, ha megszületik a gyermeke (*Vekker*), Béla bátya özvegy, elszalasztotta megkérni Éva kezét, aki már elhunyt (*Időntúli félelem*), Dezsőnek és Irénkének nem lehetett gyermeke, ezért a szomszéd csemetéket támogatják (*Vasmarok*). Ezekben a történetekben a *Kiút* főhősénél néhány évvel idősebb (*Csillagidő*, *Vekker*, *Időntúli félelem*) és fiatalabb (*Időjárók*, *Körkörös*) emberek élethelyzetét ismerjük meg.

A kötet borítója Matl Péter festő- és szobrászművész labirintust, vagy a kisregény tartalmát tekintve inkább lépcsőházat szimbolizáló alkotása alapján készült. Ennek köszönhetően a címlap és a tartalom összhangban áll egymással. A cselekmény szerint ugyanis Emma Karlovna váratlanul és indokolatlanul elmenekül a lakásából, kizárólagában húsz hrivnya (egy kenyér ára) lapul. Visszaemlékezésével nővérét, Sárít szólítja meg. Mialatt a negyedik emeletről a földszintre ér, itélkezik önmaga felett. Ez a folyamat kapcsolja össze a borítót a kisregényben olvasott tartalommal. A lépcsőházi séta azonban nem foglalja teljes egészében keretbe az elbeszélést: a lakásból indulunk, ahonnan Emma elmenekül, a lépcsőházba érkezünk, ahol lépked, szuszog, megpihen, nekirugaszkodik, lamentál, mérlegel. A 21. fejezetben a panelház kijáratához érkezik az elbeszélés. Arról, hogy Emma megtalálja-e a kijáratot, az utolsó mondat árulkodik.

Az ötvennyolc éves Emma Karlovna a város közelében működő elmeógyógyintézet főnővére. Nyáron poszttraumatikus stressz szindrómával küzdő katonákat, télen alkoholbetegeket kezelnek itt. Nyugdíja ezerkétszáz hrivnya (kevesebb mint tizenkétezer forint), ezért továbbra is dolgozik. Huszonnégy órás ügyeletet tart a kórházban, majd a lakásában a széken ülve bóbiskol, semmiképpen sem alszik el, nehogy aluszékonnyá váljon napközben. Érdekes, hogy Emma nővér az egészségügyben eltöltött harminc éve ellenére ennyire szigorú magához: megvonja magától az alvást. Nem pihen, de tétlenkedik: mosás, takarítás, főzés gondja az elbeszélés idején nem terheli. Egy alkalommal szinte hunyorog, hogy ne lássa a padlón szétszórta szennyes ruhát és a mosatlan

edényeket a konyhában. Ez ellentétben áll azzal, hogy főnövérként csak tiszta ruhában, vasalt köpenyben lehet méltóságteljes, tekintélyt parancsoló, megbecsült.

Emma nővér a lakásában ápolja depressziós nővérét, Sárít. Amennyiben egy másik emberről gondoskodik, önmagának kiegyensúlyozottnak kell lennie, aki az étellel is törődik (vagy Sári teszi ezt?). Csak zsíros kenyérről és kávéról olvasunk, bár az is igaz, hogy Sári a kórházi diétát követi, Emma pedig e szerint, vagyis Sofja nővér receptje alapján él harminc éve („fél szelet zsíros kenyér, fél alma, sós keksz, tea” – ismétlődik refrénként a szövegben). A látszólag felelősségvállaló, támogató, segítőkész Emmával ellentétben a kényszeresen fiókot és ablakot nyitogató, kutakodó, a lépcsőházban fel és le sétálgató, boltba rohanó Emma alakja. Attól tart, nem tudja eltitkolni Sári elől a kényszerbetegségét, nővére nem hiszi el neki, hogy egy konkrét tárgyat keres a fiókban, a konyhaablakot pedig a szellőztetés igénye miatt zárja és nyitja. Attól fél, hogy Sári megtudja: megbolondult. Emma számára ötvennyolc évesen is nagyon fontos más emberek véleménye. Közhely, hogy egyedül ezt nem tudjuk megváltoztatni, kizárólag az adott helyzetre adott reakciónkat befolyásolhatjuk. Emma nem így gondolkodik, noha több továbbképzésen is részt vett az elmúlt években. „Ügyis az van a városban, hogy aki az elmeosztályon dolgozik, az egy se normális. Miért lennék én kivétel, hm?” (18) Ez Emma nővér gondolkodásmódját világítja meg, amelyet az általánosítás jellemez („az van a városban” – tehát mindenkinek ez a véleménye, holott mindenki nem ismerheti őt személyesen, névről, foglalkozásról, és valójában nem is törődik annyira az egyik ember a másik életével, mert mindenki a saját feladatával bajlódik).

Sápadt, kóchajú – mondja magáról. Saját külsejét időskorában sem fogadja el, vagy épp az öregedést kárhóztatja, de erre nem utal pontosan, csak gúnnyal illeti önmagát. A megjelenésére ügyel, erre a reggeli készülés leírásából következtethetünk. A haj- és szemszínéről viszont nem olvasunk a szövegben.

Keresztnevét (ahogy a házat is) Emma nevű nagymamájától örökölte, aki varrónő volt. Apját Károlynak hívhatták, erre utal az Emma Karlovna megszólítás. Az ukrán születési anyakönyvi kivonatban, személyi igazolványban és útlevélben elvégre a vezeték- és keresztnéven kívül a személy édesapjának nevét is feltüntetik. Munkahelyen, hivatali ügyintézés során az illedelmes és a beszélgetőtársat tisztelő megszólítás a keresztnév és az apai név kimondása. Ezért szólítja Komarov doktor Emma Karlovnának a főnövért.

A *Kiút* elbeszélője viszont Emmuska-muskának nevezi önmagát. Becéző név, ami tán arról is árulkodik, hogy őt senki sem kényezteti. Gyermeektelen, meddő – fiatalkorában nem zárta ki az örökbefogadás lehetőségét, azonban férj és megfelelő anyagi háttér híján az elbeszélés idejére ez a lehetőség bizonyosan meghiúsult. Magányos, kényszerbeteg – pontosan ezért lehetne elnéző és megengedő legalább saját magával szemben (unokaöccsét és -húgát élesen bírálja külföldi életmódjuk miatt). Arra nem kapunk választ, hogy valaki más is nevezte-e őt Emmuska-muskának. A *muska* lehet muskátli, bár ezen a vidéken inkább a *mályva* kifejezést használják. Kárpátalján helyenként *muska* névvel illetik a lepréselt szőlőszem fölött köröző muslicát. De valószínűbb, hogy Bartha Gusztáv egyszerűen az Emma becézését duplázta.

Emma nővér városán keskeny patak fut keresztül, akárcsak a Vérke Beregszászon. Az említett település közelében létezett egy Emma Karlovna munkahelyéhez hasonló intézmény. A kisregény szerzője elhallgatja a történet színhelyéül szolgáló város nevét, és kitalált földrajzi névvel sem szolgál. A kötet elején olvasható paratextus hangsúlyozza: a valósággal való egyezés a véletlen műve. Fogadjuk el ezt a lehetőséget. Emma egy tetszőleges városban él, ahol szláv (Igor, Sofja, Szlávik) és magyar keresztnevű (Sári, Ági, Hajni, Elemér, István) emberek laknak, és ukrán, illetve magyar nyelven beszélnek. Ez a hely Ukrajnában keresendő (Emma mondja: „Ukrajnában betiltották a játékautomatákat” [83]). A szövegben elrejtett utalásokból (donbaszi háború) és a koronavírus említésének hiányából kiderül, hogy a *Kiút* a 2014 után, ugyanakkor 2020 előtti intervallumban meséli el Emma nővér életét.

A történet negyven évvel korábban kezdődik, amikor Emma egészségügyi szakképző intézetben tanult, és szerelmes lett Istvánba. A kisregény három idősíkon játszódik: a jelen a lépcsőházban zajlik, a közelmúlt Sári ápolásával telik, a régmúlt pedig a negyven évvel korábbi szerelembe esés, de inkább a következmények elviselése és a csalódás leírása.

Felmerül a kérdés, hogy családtagjai milyen hatást gyakoroltak Emmára, milyen erkölcsi értékítélettel, valamint értékrenddel rendelkeztek, a nővér miképpen ítélte meg őket. Nagyapjától a szenvedés tűrését, nagyanyjától keresztnevét és elcserélt házát kapta, illetve a másokat sértő beszédmódot tanulta, anyjától a gondoskodás képességét sajátította el. Sárira irigykedett gyermekkorában az ajándékba kapott kabát és a tánciskola miatt. Apjára elsőként Apu királyként emlékezik, később alkoholfüggőként látja, ennek okát magában keresi (szégyent hozott

a családra, hisz nem ment férjhez). Fontos, hogy Istvánt ellenségként és élete megrontójaként látja: miatta nem lehet gyereke, és ő az oka annak is, hogy senki nem vette feleségül. Ezért egyedül maradt, nem volt szüksége az örökölt családi házra, így aztán elfogadta apja javaslatát, és elcserélte azt egy lakásra. Kezdetben egyetértett édesapja ötletével, később azonban úgy vélte, hogy haszontalanná vált családja számára, mely kitaszította és az örökségtől is megfosztotta őt.

Emma mindenkiiben talál hibát. Apja alkoholfüggő, anyja elfogult (Sárit jobban szereti). Sári lányáról ezt mondja: „a hajnalok hajnalának süljön ki a szeme” (7). Sári fiáról ezt olvassuk: „Elike állítólag a katonai sorozás miatt kénytelen oda-vissza ingázni az országhatáron. A donbá-szi háború előtt vajon miért? Hm? Nagyon ráferne egy... egy kis katonáskodás, a valutázásnak, a könnyen élésnek csurma [ukránul: fegyház – K. E.] a vége” (7). Sok feszültség gyűlt össze Emmában. Ebben az ítéletben nincs szeretet, elfogadás, megértés. Nem keresi a másik ember szempontjait, döntésének okát, nem szemléli az eseményt a másik nézőpontjából. Az okot sem kutatja: miért lett ilyen felnőtt Elike és Hajni? „Mintha létezne szenvedés nélküli élet” (7) – mondja Emma, amikor Sári családjáról mesél. Szavai reménytelenségre utalnak. Elfogadja, hogy a szenvedés az élet kísérője, arra viszont nem gondol, hogy nem mindegy, meddig tart ez a folyamat, és arra sem, hogy tehetne valamit ellene. Nagyszüleiről és Komarov doktorról azonban nem ír rosszat.

Igor Vasziljevics Komarov doktor Emma nővér régi ismerőse, tíz évig együtt dolgoztak. Ő írta alá az áthelyezési kérvényt a városi kórházból az elmegyógyintézetbe. Az orvost daganatos megbetegedéssel diagnosztizálták, és azt kéri Emma nővértől, hogy legyen az ápolója, ezért havonta ötszáz kanadai dollárt kapna. Amennyiben elfogadná az ajánlatot, Emmának el kellene költöznie a városból, valószínűleg Harkovba. Ebbe még nem egyezett bele, noha Komarov biztatja, hogy közösen megtalálják Sári betegségének okát („Sárika boldogtalan? Mitől lenne boldog, hm? [...] Azon leszünk, Emma Karlovna, hogy kitaláljuk” [35]). Amennyiben Sári meggyógyul, Emma számára nyugdíj-kiegészítésként megfelelne a gondozásért kapott pénzösszeg. A nővér azonban a kisregény végéig nem hoz döntést.

Ahogy a bevezetőben is említettem, a szövegben kiemelkedő szerepet kap Emma részéről a sértődöttség, a kirekesztettség, valamint az öngyűlölet érzése, megélése. Sértődött, mert első szerelme, István szegényben hagyta, levélben köszönt el tőle, és átiratkozott egy másik iskolába. Ő ekkor lábadozott az abortusz után, rosszul lett, és újabb

műtéten kellett átesnie, eltávolították a méhét, két évig sírt és gyászolt. Kirekesztett, mert értelmezése szerint, amikor apja arra kérte, cserélje el örökségét (mint Jákob és Ézsau), nagymamája házáat egy háromgyermekes családdal, és költözzön a negyedik emeleten lévő panellakásba, eltaszította őt a családja. A fennmaradó pénzüsszezből ráadásul Sári esküvőjét is finanszírozták. Miközben Emma nem talált férjet, és alkalmi kapcsolatai sem vették komolyan.

Az öngyűlölet akkor látható igazán, amikor saját magáról a legkevésbé becéző módon (ellentétben az Emmuskával) vélekedik. Amikor az egyik lakó megkérdezi tőle, hogy a börtönbüntetését töltő férje miatt sírdogál-e gyakran, sarkon fordul, a boltban vásárolt ecetet is a lépcsőházban hagyja, hazaszalad, és ezt mondja: „Közben mi egyébre gondolhattam volna, ha nem arra, hogy a lépcsőházban lakók szemében egy rabló, vagy maffiózó, de nem kizárt, hogy egy gyilkosságért elítélt börtöntöltelék szajhája vagyok, hm? Elbújt közénk a rühese, adni a tisztességest, játszani a kedves nővért” (73).

Ahogy fentebb említettem már, Emma nővér nem engedélyez magának pihenést (nem alszik a huszonnégy órás szolgálat után), és évek óta diétán él: *fél szelet zsíros kenyér, fél alma, sós keksz, tea*. Az ételek ízétől tiltja el magát. Talán részben a felsoroltak miatt érzi magát tehetetlennek, mintha egy olyan élethelyzetbe került volna, ahonnan sehogyan sem tud elmenekülni. Itt kapcsolatot találunk közte és a Bartha Gusztáv *Sajgás* című kisregényéből ismert Valló Péter között, aki tizennyolc évesen Odesszába szökött (valójában elmenekült valami elől, amit nem tudott befolyásolni: így akarta megúszni a katonai szolgálatot, ám később kiderült, hogy asztmája miatt felmentést kapott), egy idő után pedig már csak sodródott az eseményekkel (kényszerházasságot kötött, melybe idővel beletörődött).

Emmát több olyan esemény szorongatja és kényszeríti válaszlépésre, melyeket képtelen befolyásolni. Szervezete a változókorba lépett, Komarov doktor szerint a hormonháztartás felborulása miatt vált kényszerbeteggé. Nem tudja kontrollálni önmagát, muszáj ablakot és fiókot nyitnia, folyosón suhannia. Sári ápolása is csapda: műszak után munka (ugyancsak betegápolás) következik, ráadásul egy olyan páciensé, aki mindennel elégedetlen és folyton sopánkodik. Ha az ember otthon sem tud pihenni, hat hete nincs nyugta, a kimerültségtől könnyen hibázhat. Ez majdnem megtörténik: Emma munkahelyén feltűnik István. Csak egy ampulla injekció szükséges, és Emma életének megrontója, ellenége, a bűnbak, a rémálmaiban megjelenő ördög megsemmisül.

Nem egyértelmű, hogy megtörténik-e a bosszú. Az elbeszélő így emlékszik vissza az esetre: „Az orvosi szoba nagyszekrényéből üveg infúziót, és két, hazudok, három ampulla, meg nem mondom, milyen nevű, külföldi injekciót csentem el” (90). A történész tudja, hogy a memoár és az önéletírás forráskritikát igényel, mert az írója torzít, hogy saját magát kedvezőbb színben ábrázolja. Emma Sárihoz beszél képzeletben, ezért mondhatja, hogy két vagy három ampullát vett el. Nem világos, hogy megmérgezte Istvánt, vagy a férfi magától lett rosszul. István mindenesetre megkapja az életmentő injekciót, Emma nővér hazamegy, de nyugtalan, és ezt követően szalad ki a lakásból. Olvasóként a történet végéhez érkezőnk, a főhős pedig eljutott a negyedik emeletről a földszintre.

Miután először olvastam a történetet, megjelent előttem egy kép: Emma nővér a lépcsőházban áll, a poros, hasadt ablak előtt. Az üveghez hajol, szíppant egyet a kívülről érkező légáramból, észreveszi a sűrűre betonon mozgó falevelek árnyékát. Talán nem tud kijutni, így a Platón barlangjában élő emberekhez hasonlóan csak az árnyékot látja. Amennyiben mindörökre a lépcsőházban ragad, otthonossá teheti a labirintust. A saját emeletét, lakását kitakaríthatja (utóbbit meg is teszi), vagy ha elköltözik, és nekifog Komarov doktor ápolásához, helyreigazíthatja az életét. Ennek lehetőségét ajánlja az utolsó mondat: életet egy új labirintusban, mely akár otthonosabb is lehetne.

Gazda Albert

LeningrádCser Kiadó
Budapest, 2021

Csorba Zoltán

LENINGRÁD-TITOGRAD

A határon túl nőttünk fel mindketten. Gazda Albert, a *Leningrád* című könyv szerzője a Szovjetunióban, én Jugoszláviában. Két olyan országban, amelyek már nem léteznek. Mivel mind a ketten szolgáltunk ezeknek az országoknak a hadseregeiben, a történelem és a történesek szerencsétlen alakulása folytán akár még harcolhattunk is volna egymás ellen. Két magyar katona, az egyik szovjet, a másik jugoszláv egyenruhában. Az 1970-es, 1980-as években szerencsére ez a veszély már elmúlt. Pedig 1948-ban, a „láncos kutya” korszakban még reálisnak tűnt.

Mind a ketten a Tisza partján nőttünk fel. Ő Técsőn, nem messze a forrástól, én Becsén, a torkolat közelében. Szégyenkezve bevallom, mi akkoriban Vajdaságban nem sokat tudtunk a kárpátaljai magyarokról. Még nagyobb szégyen: arról sem volt tudomásunk, hogy a Szovjetunió területén 250 ezer magyar él. Mellesleg, Gazda Albert sem említi a könyvben Vajdaságot. Lehet, hogy náluk sem tartották számon, hogy Jugoszláviában megközelítőleg ugyanannyian tartozunk (akkor inkább csak elvben) a magyar nemzethez. A könyv elbeszélője nyugati, délnyugati irányban legmesszebb Magyarorszáig jutott. Úgy fogalmaz, számukra Magyarország jelentette a Nyugatot. Magyarországon a rendszerváltás előtt sokan érezték úgy, hogy Jugoszlávia már majdnem Nyugat. A vajdasági Balázs Attila könyvének címét átfogalmazva: Kinek Nyugat, kinek Kelet.

A vajdasági fiatalok hetilapja, a Képes Ifjúság régi számaait olvasgatva rábukkantam a minap egy 1966-ban megjelent riportra: az újság fiatal szerzője egy szervezett utazás keretében eljutott Kijevbe. Korábban New Yorkról, Párizsról, Münchenről olvashattak a vajdasági fiatalok, de ez nem jelentett számukra túl nagy különlegességet, hiszen az említett nyugati nagyvárosokba akár el is juthattak. A Szovjetunióba viszont „csak úgy”, turistaként nem. A kijevi tudósítás tehát különlegesnek számított. Számunkra az ottani élet ismeretlen volt, rejtélyes, egyedi. A Képes Ifjúság riportjából sem tudtak meg róla szinte semmit az olvasók, az újságíró elvégre azokról a helyekről írt, ahova vitték, amelyeket megmutattak neki. Fel sem merült, hogy arrafelé magyarok is élnek. A riporter sem kérdezősködött ilyen irányban. Pedig az autóbusszal biztosan átutaztak Ungváron, Beregszászon és Munkácson.

Gazda Albert könyvét olvasva állandóan párhuzamot vontam az én világom és az övé között, és minden fejezetből megfogalmaztam a saját verziómat. Noha én egy évtizeddel korábban éltem a gyermekéveimet és a kamaszkoromat, a szerzőhöz képest az életkörülményeket összehasonlítva a lemaradás az ő oldalán szembetűnő. Szinte minden tekintetben. Jugoszláviában, azon belül Vajdaságban már az 1960-as évek elejétől látványosan emelkedett az életszínvonal. A családok hamarabb vásárolhattak személygépkocsit, tévékészüléket, a korszerű – igaz, jugoszláv gyártmányú – háztartási berendezéseket (hűtőszekrény, mosógép, villanytűzhely) jutányosan, törlesztésre árusították, az emberek bárhová utazhattak – kivéve, ugye, a Szovjetunióba, oda csak szervezeten, de ilyen irányú érdeklődésről nemigen tudok.

Jugoszlávia nyitott volt a nyugati kulturális termékek iránt, a brit és a tengerentúli előadók lemezeit licenc alapján gyártották Zágrábban és Belgrádban, külföldi művészek, társulatok léptek fel nálunk, a mozik közönsége láthatta a legújabb filmalkotásokat.

A szerző emlékeztet arra, hogy Lenin minden művészetnél fontosabbnak tartotta a filmet. A forradalmi, hazafias szemlélet miatt. Ez a megközelítés – részben – jelen volt a jugoszláv mozgóképgyártásban is. Amikor megjelent a sutjeskai, majd a neretvai ütközetről szóló film, Kárpátaljához hasonlóan nálunk is szervezeten és kötelező jelleggel vezették a gimnázium összes tanulóját moziba.

Jugoszlávia nyitott volt a világ legújabb filmalkotásaira. Talán azért is, mert Tito imádta a mozit, és a filmművészetben nem (csak) a hazafias érzelmek ápolásának eszközét látta. Napi rutinnak számított nála a mozizás. Feljegyezték, hogy 1949 és 1980 között összesen 8801 filmet

nézett meg. Létezik egy lista, amely azt összegzi, hogy melyik nap melyiket. Ebből kiderült például, hogy a *Leningrádban* is említett *Egy nehéz nap éjszakája* című alkotást Tito kétszer is megnézte – a könyv szerzője nála tizenöt évvel később, 1980-ban látta. A Szovjetunióval való szakítás után, egész pontosan 1949. november 2. és 1954. november 17. között Tito egyetlen szovjet filmet sem volt hajlandó megtekinteni. A mozikból is száműzték ezeket. Jól jártunk! Nem emlékszem, hogy láttam volna akár egyetlen szovjet háborús filmet is a moziban. Nem hiányzott. A James Bond-alkotásokat viszont a világpremierek után nagyon gyorsan bemutatták a jugoszláv filmszínházak is.

Valja Kotyik. A Szovjetunió hőse. Tizenegy éves korában már csatlakozott a nagy honvédő háborúhoz. Vonatokat és raktárakat robbantott, megsebesült és életét vesztette. „Így nem lett belőle sem felnőtt, sem kommunista, csak úttörőcsapat” (129) – olvasom a könyvben. A gyermekhősök nem csak a szocialista-kommunista, honvédő, népfelszabadító történetekben játszanak fontos szerepet. Más forradalmak is számontartanak és ünnepelnek fiatalokú hősöket. Pedig semmilyen ideológia, semmilyen forradalmi cél nem indokolhatja gyermekek életének kioltását. A felnőttek felelőssége, bűne, hogy a harcok közelébe engedték őket, fegyvert, robbanóanyagot adtak a kezükbe. Majd pedig hőssé emelték őket. És utcát, teret vagy úttörőcsapatot neveztek el róluk. Jugoszláviában képregénysorozat készült két idealizált gyermek partizánról, Mirkóról és Slavkóról. Ebből való a következő részlet: „Mirko, vigyázz, jön a golyó!” A következő képkockán Mirko félreugrik és visszaszól: „Köszönöm, Slavko, hogy megmentetted az életemet!”¹

Az írásom címébe foglalt Leningrád–Titograd párhuzamot a névadók miatt választottam. Lenin és Tito. Mindkét város polgárai népszavazáson határoztak arról, hogy visszaállítják az eredeti elnevezést. Leningrád lakossága 1991-ben szűk többséggel szavazta meg az 1914 előtti Szentpétervár nevet. Titogradban 1992-ben döntöttek a Podgorica elnevezés visszaállításáról. Egyébként az egykori Jugoszlávia minden tagköztársaságában és tartományában egy-egy város viselte a marsall nevét.

A *Leningrád* hőse Técsőn, a Lenin utcában lakott (amely nem lehetett rövid), de a város főutcája ma is Kossuth Lajos nevét viseli. Tito Jugoszláviájában szinte minden település főutcáját Tito marsallról

1 Idézi: Aleksandra Čuk, *Mirko i Slavko, superheroji Jugoslavije: Proglaseñi su za neosporan šund, a porazilo ih je vreme*, www.danas.rs/kultura/mirko-i-slavko-superheroji-jugoslavije-proglaseni-su-za-neosporan-sund-a-porazilo-ih-je-vreme.

nevezték el. A múltkoriban a Tisza partján, a bánáti oldalon fekvő Padé falun utaztam át, és meglepődve figyeltem fel arra, hogy ez ott még mindig nem változott. Létezett ugyan felénk Lenin (a szerbek a szovjet forradalom vezérért Lenyinként nevezik) utca is, de sehol sem a legfontosabb, központi közterület. A *Leningrád* című könyv elbeszélője említi, hogy városokat és embereket szeretne megismerni. Ha nem jut el a mindössze 175 ezer lakosú Podgoricába, nem sokat veszít. Montenegró fővárosa ugyanis nem bővelkedik látnivalókban. Egy valamirevaló képtárat sem leltem ott. Nemhogy egy Ermitázst.

Az ötvenhat fejezetből álló kötet nem az idén ötvenhat éves újságíró, szerkesztő, volt főszerkesztő, író Gazda Albert, hanem a técsői iskolás, a Szovjetunióban élő Albert gyerek horizontjáról szólal meg. Albert egy jól fogalmazó tanuló, aki a vele és a környezetében történtek kapcsán szerzi első tapasztalatait, és azokból le is vonja következtetéseit.

A stílus már az első fejezetek elolvasása után J. D. Salinger *Rozsban a fógó* című remekművét juttatta eszembe. Ezért nem is csodálkoztam, amikor a könyv vége felé a szerző meg is említi az amerikai író és kultúrkönyvét, a *Zabhegyezőt*. A kötet – mint bizonyára mindenki előtt ismeretes – ezzel a frappáns, de pontatlan és félrevezető címmel vált ismertté. Egy ungvári lány javasolta elolvasásra a könyvfaló Albert gyerekeknek a *Zabhegyezőt*. Minden bizonnyal be is szerezte a kötetet, és a jelek szerint hatott a stílusára. Feltételezem, hogy Gazda Albert olvasta a Barna Imre munkáját dicsérő, megítélésem szerint sokkal sikerültebb új fordítást is. Ha személyesen találkoznék a szerzővel, bizonyára megkérdezném tőle ezt. Ahogy sok minden mást is, ami a könyv olvasása közben eszembe jutott.

Számtalan a hasonló emlék: húslevesillatú vasárnapok, Rejtő-könyvek, a cowboykalap rajzolásának egyszerűsége, Bo Derek mellei, a húsvéti locsolkodás, a beat-, rockzene és a foci imádata. (Valóban gyermekkori emlék a Panenka-büntető? 1972-ben a szerző hatéves volt!) A *Hosszú forró nyár* című sorozat – Ben Quickkel a főszerepben – a jugoszláv tévében az 1960-as évek második felében futott. Karácsonykor nálunk év végi ünnepeket tartott az ország, az ajándékot a magyar gyerekeknek szenteste a Jézuska hozta, de szilveszter előtt elfogadtuk az iskolákba látogató Télapó (Deda Mraz – Gyed Moroz) ajándékát is. Szurkoltunk a jugoszláv csapatoknak és a válogatottnak. Mifelénk is úgy tartották, a párt- és az ifjúsági szervezeti tagságot ki kell érdemelni. A Szovjetunióban fizettettek tagsági díjat a Komszo-

molban. A tagsági díj megegyezett egy óvszer árával. Nálunk a SZISZ (Szocialista Ifjúsági Szervezet) tagságért nem kellett fizetni. Az óvszer árára nem emlékszem. A használata az AIDS megjelenése, 1983 után terjedt el. A Büdös-patak! Minden késő ősszel, a cukorrépa betakarítása után haltetemektől büzlött a Dunát a Tiszával összekötő Ferenc József-csatorna. Mi pedig nem messze laktunk a torkolatától. A verbászi és a cservenkai cukorgyárak lazán a csatornába ürítettek. Nyárna valahogy regenerálódott a halállomány, novemberben pedig kezdődött újra a szennyezés. Büdös-patak partján nem jó lakni!

Ribizlibort nem ittam, és bolgár gyártmányú Rodopi cigarettát sem árusítottak mifelénk. A jugók licenceket vásároltak, és hasonlóan ahhoz, ahogy Koperban Renault-t, Szarajevóban Volkswagent, Krajujevacon Fiatot, Kikindán Opelt – Nisben Kentet gyártottak, a fennmaradt tizennégy dohánygyárban Marlborót, Camelt, Pall Mallt, Winstont, Lucky Strike-ot, Lordot. Persze az olcsóbb, de jó minőségű hazai dohánytermékek mellett.

Nekünk, vajdasági magyaroknak több szerencsénk volt a Szovjetunió határain belül élő magyaroknál. Nemcsak a magasabb életszínvonal miatt, hanem azért is, mert Jugoszláviában egyenrangúnak éreztük magunkat a többi, ott élő nemzettel és nagyszámú nemzetiséggel. Az Alkotmány rögzítette: Jugoszlávia az ott élő nemzetek és nemzetiségek egyenrangú és egyenjogú országa. A nemzeti kisebbség fogalma nem létezett. Később, amikor szétesett a keleti blokk, a térségben többnyire nemzetállamok alakultak. Ahol a magyarság nemzeti kisebbség sorsába szorult.

A határon túli magyar közösségekben mindenütt és Gazda Albert könyvében is visszatérő kérdés, hogy el kell-e sajátítani annak az országnak a nyelvét, ahol élünk. Ha igen, milyen szinten? A kötet elbeszélőjének azt javasolják – gyakorlati okokra hivatkozva –, hogy tanuljon meg jól oroszul, ukránul. Többfelől lehetett hallani, hogy akár már a középiskolát érdemes orosz (ukrán, szerb, szlovák, román) nyelven végezni, mert akkor könnyebben boldogul az ember az egyetemen. Majd pedig az életben. Ha a határon túli fiatal ragaszkodik a magyar nyelvű felsőfokú oktatáshoz, akkor a választása a magyar tanszékekre szűkül. A másik lehetőség: az anyaországi egyetemek. A kimutatások szerint a Magyarországon diplomát szerző, határon túlról érkezett magyar egyetemisták nagy többsége itt is marad. Vajdasági adatok szerint több mint nyolcvan százalékuk. Mert amennyiben visszatér, úgy ismét szembesül a nyelvtudásból adódó akadályokkal. Egy Magyarországon vég-

zett orvosnak kommunikálnia kell orosz, ukrán (szerb, szlovák, román) betegekkel is. A mérnöknek, közgazdásznak is. Nemzeti szempontból pedig a cél az lenne, hogy a határon túl se fogyatkozzon a magyar közösség. Hogy ott maradjanak vagy visszatérjenek oda a magyarok.

Erről a *Leningrád* című könyvben nem esik szó, a történet Técsőn, az érettségivel fejeződik be. Az áttelepülés, a beilleszkedés, az itthonkeresés története, amit Gazda Albert életének vonatkozásában nem ismerek, de a magam sorsán keresztül feltételezek, úgy sejttem, nála is ezután következett. A *Leningrád* a nekirugaszkodás regénye. Én mostanság egyre gyakrabban érzem, hogy haza kellett volna menni. Még időben. Ha ott (otthon) úgy alakultak volna a körülmények. De nem alakultak úgy. Kárpátalján pedig pláne nem.